

Thuis komen in de liturgie

Liturgische catechese voor parochianen

Johan te Velde osb

Thuis komen in de liturgie

Liturgische catechese voor parochianen

Johan te Velde osb
BISDOM ROTTERDAM
© 2016

www.bisdomrotterdam.nl

Thuis komen in de liturgie

Liturgische catechese voor parochianen

Johan te Velde osb

Inleiding

De liturgie is als een huis waarin wij binnengaan. Velen betreden dat huis als was het hun eigen: vertrouwd nemen ze hun plaats in en nemen deel aan wat er gebeurt. Anderen komen er schuchter en onwennig en vragen zich af wat de bedoeling is van de activiteiten die er plaatsvinden. Sommigen komen er met de vraag waarmee enkele Grieken bij de apostel Filippus kwamen: ‘We zouden Jezus willen ontmoeten’ (Johannes 12, 21). Gelovigen zoeken in de liturgie bevestiging en verdieping van hun geloof. Geloofsleerlingen willen kennismaken met de Heer van wie zij gehoord hebben. Belangstellenden komen met een open, vragende geest. In de meesten van ons leeft ergens dat verlangen, om het gelaat van Christus te zoeken, te ontdekken wie Hij is. In de liturgie toont Hij ons zijn gelaat: in het evangelie, in de sacramenten, de Eucharistie, in het gebed, in de gezangen, de symbolen en beelden. Maar herkennen wij Hem daar?

Al tijdens het Tweede Vaticaans Concilie riepen de concilievaarders op tot vorming en onderricht van de gelovigen opdat zij bewust en actief aan de liturgie zouden kunnen deelnemen. De noodzaak om de liturgie beter te kennen en te verstaan is sindsdien alleen maar groter geworden. Wij vieren een mysterie dat 2000 jaar geleden geopenbaard werd en de symbolen en woorden waarmee het aangeduid wordt zijn niet altijd gemakkelijk te verstaan. De aanpassing van de liturgie aan onze tijd door het gebruik van de volkstaal, de vereenvoudiging van de riten en het ontstaan van nieuwe gezangen heeft de liturgie toegankelijker gemaakt, maar tegelijk is de afstand tot het christelijk erfgoed groter geworden.

Meer dan ooit is het duidelijk: liturgie vieren vraagt vorming, vraagt een ingewijd zijn, vraagt kennis van en een zekere vertrouwdheid met de teksten en symbolen. Allen die werken in het pastoraat hebben hier een belangrijke taak.

In dit boekje treft de lezer 33 hoofdstukken aan ten dienste van de liturgische catechese. De eerste elf zijn besprekingen van onderdelen van de eucharistieviering, de volgende elf gaan in op de belangrijkste symbolen van de liturgie en het laatste elftal presenteert een keuze uit

de vieringen van het kerkelijk jaar. We volgen steeds de liturgische regelingen van het altaarmissaal van de Nederlandse kerkprovincie. In elk hoofdstukje wordt in de eerste plaats iets gezegd over de achtergronden in de heilige Schrift. De liturgie van de Kerk is als een beker die ons te drinken geeft uit de bron die de Schrift is. De liturgie leest uit de Schrift, bidt en zingt uit de Schrift en ontleent haar sacramenten aan de Schrift. Wie de liturgie wil leren kennen, moet de Bijbel leren kennen. In de tweede plaats hebben we kort de geschiedenis van elk liturgisch fenomeen aangeduid. De liturgie is in de kern afkomstig van Christus en zijn apostelen. Maar zij is gegroeid in het leven van de Kerk door de eeuwen heen en het is belangrijk daarvan iets te weten. Ten derde hebben we de nadruk gelegd op de theologische en spirituele betekenis van de liturgie. Wij beschouwen haar niet als buitenstaanders, maar als betrokkenen die het huis van de Heer binnengaan op zoek naar Hem. Ten vierde hebben we hier en daar praktische aanwijzingen gegeven. Zovele werkers in de parochies leveren hun bijdrage aan de liturgie; zij hebben recht op bruikbare informatie.

De hoofdstukken van dit boekje zijn eerder verschenen tussen 2003 en 2006 in het Bisdомblad van het Bisdом Groningen-Leeuwarden en daarna in 2007 in boekvorm als uitgave van datzelfde bisdом. In deze nieuwe editie zijn de teksten hier en daar verbeterd en geactualiseerd. De schrijver hoopt dat ze voor allen die actief betrokken (willen) zijn bij de liturgie een ondersteuning en verdieping zullen betekenen en dat zij daardoor met des te groter vreugde thuiskomen in de liturgie, als het huis van de Heer.

Veertigdagentijd 2016
Johan te Velde osb

Inhoudsopgave

Inleiding	p. 7
Inhoudsopgave	p. 9
A <i>Opbouw en onderdelen van de Eucharistie</i>	p. 13
1 Wij treden biddend in uw licht de openingsritus	p. 13
2 Elkaar groeten in de liturgie de liturgische begroeting	p. 15
3 Kernachtige gebeden de oraties of presidentiële gebeden	p. 17
4 Een lamp in het donker de woorddienst	p. 19
5 Spreek tot ons de evangelielezing	p. 20
6 Je geloof belijden de geloofsbelijdenis	p. 22
7 Het gebed van de gelovigen de voorbede	p. 24
8 Draag uw gaven aan de bereiding van de gaven	p. 26
9 Brengen wij dank inhoud van het eucharistisch gebed	p. 28
10 Delen in het heilige de communie	p. 31
11 Wees gezegend en wees een zegen de slotritus	p. 34
B <i>De symbolen van de liturgie</i>	p. 39
12 Je lichaam doet mee buigen en knielen	p. 39

13	Het hart van het kerkgebouw het altaar	p. 41
14	Goede geuren gebruik en betekenis van wierook	p. 43
15	Bekleed met de nieuwe mens liturgische kleding	p. 45
16	Vriendelijk licht het kaarslicht in de liturgie	p. 47
17	Het onzichtbare zien beelden in de kerk	p. 49
18	Een huis als een lichaam de symboliek van het kerkgebouw	p. 51
19	Stromen van levend water het liturgisch gebruik van water	p. 54
20	Van olie glanst het gelaat het liturgisch gebruik van olie	p. 57
21	Groen en bloemen bloemversiering in de kerk	p. 59
22	Stof zijt gij het liturgisch gebruik van as	p. 61
C	<i>Vierend het jaar rond</i>	p. 65
23	Uitzien naar de Komende Advent, december	p. 65
24	Drievoudige openbaring Openbaring van de Heer, januari	p. 67
25	Feest van de ontmoeting Opdracht van de Heer, februari	p. 68
26	Veertig dagen, doop en boete Veertigdagentijd, maart	p. 70
27	Als graan in de aarde Goede Week, april	p. 72
28	Oogst van goede gaven Paastijd en Pinksteren, mei	p. 76
29	Met de apostelen het jaar rond apostelfeesten, juni	p. 78
30	Uitbloei Maria Tenhemelopneming, augustus	p. 81

31	Grote en kleine engelen aartsengelen, engelbewaarders, september	p. 83
32	Vier heilige Teresia's bijzondere vrouwen, oktober	p. 85
33	Allerheiligen en Allerzielen herdenken en vieren, november	p. 87

A Opbouw en onderdelen van de Eucharistie

1 Wij treden biddend in uw licht *(de openingsritus)*

Een van de meest ingrijpende veranderingen in de liturgie na de jaren zestig is de nieuwe opening van de eucharistieviering. Vroeger begon men biddend en zingend, waarbij aan de voet van het altaar de voetgebeden inclusief de schuldbelijdenis gebeden werden, waarna de priester de altaartreden opging en het altaar kuste om vervolgens Kyrie en Gloria te zingen en het openingsgebed te bidden. Al die tijd werden de mensen niet begroet of uitdrukkelijk verwelkomd. Er was bij het begin niet de beleving van een op elkaar gericht zijn, maar een zich biddend richten tot God. Met name psalm 43 speelde hierin een grote rol met de antifoön uit vers 4: *'Introibo ad altare Dei, ad Deum qui laetificat iuventutem meam'*, 'ik ga op naar het altaar van God, de God die mijn jeugd verblijdt.' De misdienaars die de voor-conciliaire liturgie hebben meegemaakt, kunnen zich deze tekst nog herinneren. In nog oudere tijden kende de dienst van het Woord helemaal geen inleidende teksten, maar begon de viering na het openingsgebed meteen met de Schriftlezingen, zoals de liturgie dat nu nog kent op Goede Vrijdag.

In de vernieuwde liturgie van de Eucharistie begint de viering met de intocht. Celebranten en assistenten treden binnen in een opgang naar het altaar, een treden voor Gods majesteit, terwijl ondertussen een psalm of lied als intredezing gezongen wordt. Dan, na de buiging en de altaarkus, wordt in plechtiger vieringen het altaar bewierookt. Het zijn gebaren van begroeting en huldiging van Christus door zijn bruid, de Kerk. Dan maakt de priester het kruisteken, hij wendt zich tot de gemeenschap, begroet haar met de woorden uit de tweede brief van Paulus aan de Korintiërs: 'De genade van onze Heer Jezus Christus, de liefde van God en de gemeenschap van de heilige Geest zij met u' (2 Korintiërs 13,13). Dan leidt hij de liturgie in en nodigt de aanwezigen uit de schuldbelijdenis mee te bidden. In de tekst van het 'Ik belijd...' erkennen wij ons tekortschieten tegenover God en mensen, nemen we onze verantwoordelijkheid ervoor en vragen we om gebed aan de

heiligen en de aanwezige medegelovigen. Het erkennen van eigen onvolkomenheden is begin van verandering in ons leven. Het belijden van schuldigheid maakt ons geschikt (*'ut apti sumus'*, zoals de Latijnse tekst zegt) om de heilige geheimen te vieren, om vergeving te aanvaarden en in Christus tot levensvernieuwing te komen.

Het kyriegezing dat hierna wordt ingezet, stamt uit de vroegste tijd van de Kerk. De Griekse taal wijst op de herkomst uit de Oosterse liturgie, waar men op verschillende plaatsen in de liturgie de litanieën of ektenieën kent. Van een dergelijke litanie, in de vijfde eeuw in de Romeinse liturgie ingevoerd, is het Kyrie een overblijfsel. Het aanroepen en smeken tot God met de woorden 'Heer, ontferm U', kende men in het Oude Testament en in de heidense cultuur ook al, maar in het Nieuwe Testament wordt het een roep tot Christus vanuit de nood van ziekte en pijn (zie bijv. Matteüs 17,15 en 20,30). Oorspronkelijk is het Kyrie verbonden geweest met een reeks aanroepingen, zoals nu in onze kyrielitanieën. Later bleven er de driemaal drie aanroepingen over, waarbij men de eerste drie ging zien als aanroeping gericht tot de Vader, de tweede drie tot de Zoon en de derde drie tot de heilige Geest. Juister is het om ze te zien als een reeks smekende aanroepingen tot Christus, een eerste ontmoeting met de Heer die ons samenroept in zijn huis en ons wil onderwijzen en voeden.

Het Gloria is een zeer oude lofzang, die pas later onderdeel van de misliturgie is gaan uitmaken. In het begin van de tekst vinden we een herinnering aan de engelenzang van de kerstnacht (Lucas 2,14), gevolgd door een vreugdevol bezingen van Gods heilige namen, eerst die van de Vader, gevolgd door een aantal titels voor de Zoon, waarna aan het slot ook de heilige Geest wordt genoemd. Deze dank- en feesthymne werd aanvankelijk, in de vroege Middeleeuwen, alleen met Kerst gezongen, later in missen op zon- en feestdagen als er een bisschop aanwezig was. Uiteindelijk ging de huidige regel gelden: we zingen het Gloria in alle missen met een enigszins feestelijk karakter, dus niet op weekdagen, niet bij uitvaarten en niet in Advent en vastentijd. De oudste vormen van het Gloria hadden een eenvoudige muzikale structuur, waardoor in beurtzang het volk goed kon meezingen.

De afsluiting van deze, soms nogal uitgebreide, openingsritus, is het collectagebed. Volgens Romeinse traditie wordt een liturgische

handeling, of een gebedseenheid, afgesloten met een korte oratie. Dit openingsgebed heeft als bedoeling de gebeden van de aanwezigen samen te vatten; de priester nodigt de mensen uit in stilte te bidden en verwoordt dan die gebeden, waarop allen met een ‘Amen’ instemmen. Zo leidt de liturgie de meevierende gelovigen stap voor stap binnen in Gods huis. Na deze openingsritus gaan allen zitten; de liturgie van het Woord begint en men luistert naar de Schriftlezingen.

2 Elkaar groeten in de liturgie *(de liturgische begroeting)*

Mensen groeten elkaar op veel verschillende manieren. Soms met een zwaai met de hand, een ‘hallo’ of ‘hai’, een handdruk, een uitgebreider ‘goedendag’, of met een kus. In het oude Oosten waren de begroetingen heel uitgebreid en kwamen ze eigenlijk neer op een zegenwens. Nu nog groeten joden en arabieren elkaar met ‘*shalom*’, ‘*salaam*’, zoals de verrezen Christus op paasmorgen zijn leerlingen begroette met ‘Vrede zij met u.’ In de Bijbel wordt Gideon, bij zijn roeping tot leider van het volk, door een engel gegroet: ‘De Heer is met u, dappere held’ (Rechters 6,12). Gideon reageert daar niet instemmend op, met een ‘En met

*In de groet tussen de gewijde voorganger
en de gelovigen weerspiegelt zich de
groet van de verrezen Christus aan zijn
volgelingen.*

uw geest’ zoals wij in de liturgie doen, maar enigszins cynisch: Als de Heer dan met ons is, waarom is ons dan zoveel ellende overkomen? In het boek Ruth groet Boaz de maaiers: ‘De Heer zij met u’, en zij groeten terug: ‘Wees gezegend door de Heer’ (Ruth 2,4). Wij kennen de groet ook in de woorden van de engel Gabriël tot Maria: ‘Wees gegroet Maria, vol van genade, de Heer is met u’ (Lucas 1,28). En ook de brieven van Paulus eindigen met dergelijke groeten, bijvoorbeeld in 2 Timo-

teüs 4,22 en 2 Tessalonicenzen 3,16. Met een groet geven we aandacht aan iemand en wensen we iemand iets goeds toe en bevestigen we de relatie die we met iemand hebben.

In de liturgie van de Eucharistie komt de begroeting vier keer voor, op vier cruciale momenten: 1, bij het begin, als openingsgroet van de voorganger tot de verzamelde gemeenschap; 2, voor het evangelie, als moment van concentratie en bevestiging van het contact; 3, bij het begin van het eucharistisch gebed, waarbij de begroeting uitgebreid wordt met twee oproepen 'Verheft uw hart' en 'Brenge wij dank aan de Heer onze God' die steeds passend beantwoord worden. En tenslotte 4, voor de slotzegen. Alle vier keren beantwoordt het volk de groet met 'En met uw geest.' Men kan nog een vijfde, bijzondere, groet noemen, namelijk de vredeswens kort voor de communie: 'De vrede van de Heer zij altijd met u.' Ook dan antwoorden de gelovigen: 'En met uw geest.' De liturgische begroeting markeert dus aanvang en afronding van de viering en de hoogtepunten van de dienst van het Woord en de dienst van de Eucharistie. Zo zijn deze groeten momenten waarop aandacht gevraagd wordt voor een belangrijk moment, en waardoor de band tussen voorganger en gemeenschap bevestigd wordt in het samenkomen bij de Heer, het luisteren naar zijn Woord, het vieren van zijn maaltijd en het gezegend en bemoedigd uiteengaan.

In de groet tussen de gewijde voorganger (bisschop, priester of diaken) en de gelovigen weerspiegelt zich de groet van de verrezen Christus aan zijn volgelingen. De ambtsdrager mag de Heer representeren. Het antwoord van de gemeenschap: 'En met uw geest' is eigenlijk een uitdrukking die aan het Hebreeuws ontleend is, maar duidt ook op de Geest die de ambtsdragers bij hun wijding op bijzondere wijze ontvangen hebben. Volgens heel oude traditie, ooit vastgelegd op het concilie van Hippo van 393, wordt deze groet alleen met hen uitgewisseld.

Groeten is een uitdrukking van gemeenschap en saamhorigheid. We groeten onze burens, onze familieleden, onze levenspartner, onze collega's elk op een eigen manier. Zo groeten we als voorgangers en gelovigen in de liturgie elkaar met het toewensen van Gods aanwezigheid. Zo'n groet kan een sleur worden, zoals ook de groeten in het alledaagse leven niet altijd een diepe betekenis hebben. Toch is het goed dat we dergelijke gewoontes hebben: kleine tekens dat we bij elkaar horen.

3 Kernachtige gebeden *(de oraties of presidentiële gebeden)*

‘Als ge bidt, gebruik dan geen omhaal van woorden,’ zegt Jezus in Matteüs 6,7, ‘zoals de heidenen, want dezen menen dat zij door hun veelheid van woorden verhoring zullen vinden.’

Het is duidelijk dat Jezus meer de nadruk legt op de mentaliteit waarmee je bidt, dan de lengte van je gebed. Het gaat hem om vertrouwen op Gods zorg. In die geest hebben de eerste christenen gebeden, met korte, eenvoudige woorden. Aanvankelijk baden de voorgangers veel uit hun hoofd; later ontstonden briefjes en boekjes met gebedsteksten die men opnieuw wilde gebruiken. De bundelingen daarvan zijn de eerste sacramentaria en missaals, de boeken met de gebeden die de priester tijdens de eucharistieviering bidt. De Rooms-Katholieke Kerk heeft eeuwenlang een Latijns missaal gebruikt. Pas in de 20e eeuw is men die gebedsteksten gaan vertalen en ontstaan er missaals in de landstaal. Elke eucharistieviering kent, naast het eucharistisch gebed, een drietal gebeden die men de oraties, of de presidentiële gebeden noemt, korte gebedsteksten, die de voorganger namens de Kerk en namens de aanwezige gemeenschap uitspreekt of recitatief zingt en die gewoonlijk de afsluiting vormen van een liturgische handeling. In de eucharistieviering vinden we ze aan het eind van de openingsritus,

*‘En met uw geest’ is eigenlijk een
uitdrukking die aan het Hebreeuws
ontleend is.*

aan het eind van de ritus van de gavenbereiding en aan het eind van de communieritus. Men kan zeggen dat ook de woorddienst wordt afgesloten met een dergelijke oratie; immers de voorbede kent ook een samenvattend gebed door de celebrant uitgesproken. Hiervoor is in het missaal geen tekst voorzien. En dan zijn er nog andere gebedsvormen zoals het getijdengebed, de litanie en zelfs de lezingen met antwoord-

psalm van de paaswake die besluiten met deze korte oraties. Het zijn vaak juweeltjes van gebeden, typisch uit de Romeinse sfeer: kernachtig, sober, beknopt, met een rijke inhoud. Bijna altijd beginnen ze met ‘Laat ons bidden’, waarna een korte stilte volgt, richten ze zich

Sinds het Tweede Vaticaans Concilie lezen we in de zondagsvieringen veel meer uit de heilige Schrift.

tot God de Vader en eindigen ze met de formule: ‘Door Christus onze Heer’, waarna de gemeenschap instemt met de bijbelse acclamatie: ‘Amen.’

Onder deze drie gebeden neemt het collectagebed of openingsgebed een bijzondere plaats in. Terwijl het gebed over de gaven en het gebed na de communie inhoudelijk functioneel zijn en vaak betrekking hebben op de aangedragen gaven of de ontvangen communie, is het openingsgebed meer gericht op een geloofsmysterie of het feest dat gevierd wordt. Het is ook het gebed dat op een zon- of feestdag als een rode draad in alle vieringen terugkomt. Als voorbeeld bespreek ik kort het gebed van de 6e zondag door het jaar dat in het Latijn luidt:

‘Deus, qui te in rectis et sinceris manere pectoribus asseris, da nobis tua gratia talis existere, in quibus habitare digneris. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti, Deus, per omnia saecula saeculorum.’

Letterlijk vertaald in het Nederlands luidt het: ‘God, die zegt dat Gij wilt verblijven in de harten van wie oprecht en zuiver zijn, geef ons de genade zo te leven dat U in ons wilt wonen. Door onze Heer Jezus Christus uw Zoon, die met U leeft en heerst in de eenheid van de heilige Geest, God, door de eeuwen der eeuwen.’ De vorm is heel

helder. Het gebed bestaat uit één zin, God wordt kort aangesproken, er wordt in de eerste helft van de zin verwezen naar wat men van Hem weet en wat Hij van zichzelf zegt en vervolgens wordt gevraagd om de vervulling daarvan in het leven van de aanwezige gemeenschap. De afsluiting verwijst naar de middelaar van het gebed, Jezus en naar de Drie-eenheid die in eeuwigheid is. Het thema van dit gebed, Gods wonen in mensen, herinnert aan het Johannes-evangelie (14,23 'Wij zullen tot hem komen en verblijf bij hem nemen'). Het is een uitdrukking van het verlangen van de mens om goed te leven, wat alleen kan met de hulp van Gods genade. Geholpen door die genade mag de mens woonplaats zijn van Gods mysterieuze aanwezigheid.

De oraties uit de Romeinse liturgie zijn vrij onbekend, maar ze verdienen aandacht als hulp bij meditatie en gebed. Ze horen tot de oudste teksten van onze liturgie.

4 Een lamp in het donker *(de woorddienst)*

'Het woord van de profeten is een lamp die licht verspreidt in een donkere ruimte tot het ogenblik dat de dag aanbreekt en de morgenster opgaat in uw hart.' Zo karakteriseert de tweede Petrusbrief (1,19) de lezing uit het Oude Testament. Sinds het Tweede Vaticaans Concilie lezen we in de zondagsvieringen veel meer uit de heilige Schrift. Het concilie wilde immers dat 'de schatkamers van de Bijbel in ruimere mate zouden worden opengesteld' (Constitutie over de Liturgie, nr. 51). Naast de evangelielezing en de lezing uit de brieven van de apostelen (epistel) wordt er daarom voor elke zondag nu ook een eerste, meestal Oudtestamentische lezing voorgesteld. Het nieuwe lezingenrooster is eind jaren zestig ingevoerd en heeft een cyclus van drie jaren: het A-, B-, en C-jaar, die respectievelijk uitgaan van de evangelisten Matteüs, Marcus en Lucas. Het vierde evangelie, dat van Johannes, wordt er tussendoor op belangrijke dagen en grote feestdagen gelezen en in de zomer van het Marcus-jaar. De eerste lezing, meestal uit wet, profeten en geschriften, het Oude Testament, is steeds gekozen in samenhang met het Evangelie, de tweede is steeds een semi-continu-lezing uit de brieven van de apostelen.

De wet van Mozes, de profeten, de wijsheidsliteratuur en ook de psalmen zijn voor de Kerk van groot belang. Zij vertellen over de heilsge-